

Pregledni članak UDK 355.01(045)

doi: [10.21464/fi37107](https://doi.org/10.21464/fi37107)

Primljeno 14. 5. 2016

Nenad VertovšekStomorica 7, HR-23000 Zadar
nenad.vertovsek@gmail.com

Pitanje o smislu rata kao otuđeno pitanje ili pitanje otuđenja?

Između neorealizma Kennetha Waltza, kritike Noama Chomskog i poetike Hermanna Hessea

Sažetak

Prvi svjetski rat bio je (ne)očekivana situacija zastrašujućeg intenziteta koja je uvelike izmijenila dotadašnje pojmove i rasprave o ograničenosti ratnih djelovanja. Bio je pomalo »očaravajući« za tehnologe, uzbudljiv za političare i šokantan za intelektualce. Međunarodni odnosi (preko Lige naroda i Ujedinjenih naroda) nakon Drugog svjetskog rata više nikad nisu bili isti, uz tihe ratove koje su vodili idealisti i realisti teorija politike i međunarodnih odnosa. Kenneth Waltz, kao neorealist, usmjerava raspravu o smislu rata manje na pitanje ljudske prirode, a više prema pitanjima država, međunarodnih sustava te prema globalnoj strukturi koje stvara potrebu za ratovanjem ili za uspostavljanjem mira. Uviđa da suvremene metode (filozofije) politike i političke znanosti valja i dalje prožimati s klasičnim pristupima i kriterijima filozofske i političke misli. U raspravi o naravi ratovanja ili nužnosti mira valja razotkrivati koncepte sile i državne dominacije – koja se provodi u kulturnoj, tehnološkoj pa i masmedijskoj sferi – i kritičkim pristupom Noama Chomskog. Potrebno je i (re)afirmirati stav javnosti, reakcije intelektualaca i ozračje što ga je izazvao Prvi svjetski rat da bismo se – i kroz eseje Hermanna Hessea – bolje suočili s današnjom postmodernističkom dehumanizacijom i beznađem aktualnih koncepcija i perspektiva ratovanja.

Ključne riječi

svjetski ratovi, filozofija politike, otuđenje, dehumanizacija, nasilje, Kenneth Waltz, Noam Chomsky, Hermann Hesse

*Spreman sam za početak rata i sretan sam zbog toga.
Zar nije strašno biti takav? Molim se Bogu da mi oprost
ovaj moj strašni osjećaj ushićene uzvišenosti...*

Winston Churchill, *Pismo Clementini* (1914.)

Uvod

Svjetski ratovi obilježili su dvadeseto stoljeće i, poput svojevrsnog apsurdna, ostavili strašan pečat »prokletstva i dara« – prokletstva jer su prethodni mileniji i stoljeća krvavih, krvoločnih, osvajačkih i besmislenih ratovanja, ubijanja i ranjavanja vojnika i civila došli do svojeg neslavnog vrhunca. Ono što bi trebalo predstavljati dar za čovječanstvo bilo je mučno i šokantno otrežnjenje od veličanja ratovanja i bojeva do posljednjeg daha, s obzirom na ogromne žrtve u vojnim, čak i više u civilnim dijelovima društva svih zemalja uključe-

nih u Prvi ili Drugi svjetski rat. U svojevrsnoj apsurdnoj logici »neizbježnog nastavka« ratovanja, posebno je apsurdan bio nastavak i svojevrsni danak u krvi gore navedenog prokletstva. Samo su dva desetljeća protekla od strahovitih iskustava Prvog svjetskog rata, a interesi osvajača i kolonijalnih imperija već su doveli i do novog sukoba.

Tek kada su se Svijet i svjetovi u glavama moćnih vladara, generala i političara privremeno našli pred okrutnim zidom mogućeg istrebljenja nuklearnim oružjem pred kraj Drugog svjetskog rata, proradili su svojevrsni mehanizmi samoobrane (za razliku od dotadašnje samoobmane) i zacrtali, većinom iz straha, duže razdoblje bez velikog svjetskog rata. Ono, istini za volju, nije ni slučajno bilo razdoblje stvarnog (svjetskog) mira kakvo su mnogi željeli da bude, razmišljali i očekivali, nego zapravo niz malih i srednjih ratova, ne manje krvoločnih, okrutnih i besmislenih. Tragična je zajednička karakteristika gotovo svih ratova bila ta da su posebno potaknuti i održavani nezaustavljivim razvojem vojne tehnologije i tehnologija manipulacije – narodima, nacijama i javnostima – zemalja koje su se nalazile na različitim stranama međunarodnih sukoba.

Usporedo s navedenim razvojem suvremene vojne tehnologije i diplomatskih poteza, ali i globalnim i regionalnim razvojem u svim aspektima – gospodarskim, političkim, socijalnim – razvijali su se i međunarodni odnosi sve do našeg suvremenog svijeta i prva dva desetljeća 21. stoljeća. Ujedno su se razvijala i suočavala i razna mišljenja i doktrine uzroka i posljedica sukoba i ratovanja. Uostalom, o tome su raspravljali i mislioci raznih opredjeljenja, od idealista i liberala do konzervativaca i realista. U nastojanju boljeg i dosad ne baš korištenog pristupa, u kojemu se politička i ratna zbivanja, dileme i moguće aporije¹ žele povezati s više neuobičajenih polazišta, u ovome radu to se promišlja i promatra kroz razmišljanja trojice naizgled neusporedivih autora.

Prije svega, smatramo nužnim (ponovno) usmjeravanje kritičke oštrice prema ratovanju na jednoj (još) dubljoj razini, gdje nastojimo razjasniti suvremene aspekte međuljudskih sukoba kao otuđenog pitanja ljudskog bivstvovanja i/ili opstanka, odnosno kao pitanja čovjekovog otuđenja u cjelini. Uvažavajući, naravno, sve dosadašnje i sve moguće rasprave i ponuđena rješenja, nastojimo u potrazi za svježijim kritikama posegnuti u područje unutar neorealizma i pragmatične neutralnosti Kennetha Waltza, Noama Chomskog i kritike otuđene ideologije i interesa koji dovode do sukoba, te izuzetne poetike mira i humanističkog (samo)propitivanja Hermanna Hessea. Upravo njihova snaga i težina stavova i argumenata kada progovaraju o (anti)ratnoj sudbini i usudu dovodi do opravdanosti neuobičajenog pristupa u kojemu povezujući njihove pristupe nastojimo i naglašeni reafirmirati humanističku kritiku tematike rata i ratovanja. U postmodernističkim vremenima ova je tematika, dakako neopravdana, izgubila svoju »očitost i neosporivost«, posebno kada je iz opće rasprave gotovo iščeznula i oštrija kritika ratovanja i međusobnog ubijanja vrste kao jedno od najdubljih otuđenja čovjeka.

Čovjekovo *otuđenje* kao pojam može se, valja to naglasiti i kao potporu daljnjim tezama, naći u religiji i filozofiji, a vezano je i uz pitanje samoodređenja čovjeka, bez obzira promatramo li odnos Boga i božanstava prema čovjeku ili kao pitanje oslobađanja čovjeka od vanjskih autoriteta i utjecaja. Problem samoodređenja i otuđenja, ističe Mislav Kukoč, dodiruje se već i kod Epikura, Platona, Aristotela i Plotina, no uobličava se u svojoj potpunosti nakon Descartesa i Rousseaua, ponajviše u klasičnoj njemačkoj filozofiji. Trebalo bi mnogo više prostora za elaboraciju pojma otuđenja, pa i razotuđenja kao oslobađanja čovjeka, no za potrebe ovog rada, valja istaknuti da je kod Kanta, Fichtea i Hegela

»... do svojih krajnjih konzekvenci provedena ideja novovjekovnog antropocentrizma, afirmacijom subjektiviteta kao monističkog principa ukida se podvojenost na subjekt i objekt, te se *ipso facto* čovjekova djelatnost podiže na razinu *samodjelatnosti* (...) koja se zbiva kao njegovo *opredmećenje*, odnosno proizvodnja predmetnog povijesnog svijeta. Tom proizvodnjom predmeta kao *izvanjstjenih* dijelova samog sebe, čovjek povijesno potvrđuje svoju stvaralačku bit te se izdvajanjem iz prirode u svojem svijetu afirmira kao ljudsko biće koje postiže svoje *samoozbiljenje*.«²

Ako se otuđenje općenito može definirati kao »stanje ili proces kojim se oduzima nešto onome kojemu to *nešto* bitno pripada«,³ tada ostaje pitanje je li to stanje i proces, odnosno *oduzimanje*, nešto što pripada čovjekovoj biti i prema prirodi, ili se radi o nečemu što je negativan proizvod povijesnog razvoja i jednom će se jednostavno dokinuti. Kukoč naglašava da je otuđenje značajan filozofski problem i ističe dva pristupa. Prvi je hegelovski, prema kojemu je otuđenje sudbinski vezano uz čovjeka kao njegovo neizbježno opredmećivanje i potvrđivanje, otuđivanje svojom djelatnošću kojom se i odvaja od prirode. Drugi je marksovski (marksistički), prema kojemu je otuđenje prijelazni povijesni fenomen, a težište je na oslobađanju čovjeka u svim aspektima otuđenja kao stvaranja novog čovjeka.

U slučaju da rat i ratovanje shvatimo kao bitni dio čovjekova otuđenja, praktički i bez obzira na to je li njihova pojavnost neizbježna i sudbinska ili prijelazna i u budućnosti nužno prevladana, sam redoslijed razmatranja navedene trojice autora nije odabran slučajno. Povećalo kojime razotkrivamo ljudske »sklonosti« k ratovanju i k međusobnom ubijanju treba izbrusiti najprije kroz neorealističke postavke Kennetha Waltza, odličnog poznavatelja međunarodnih zbivanja, uzroka i posljedica sudjelovanja država u ratovima. Nadovezujući se dijelom na stavove Waltza, kritika je Noama Chomskog dobrodošla jer još preciznije razotkriva ulogu i značenje koncepata sile i nasilja u međunarodnim odnosima, ogolivši pritom krute i dehumanizirane odnose i interese na globalnoj i regionalnoj razini zajedno s nastojanjima da se stvori svojevrsna globalna javnost i savjest suprotna besmislenim ratovima i poligonima za vojnu tehnologiju. Konačno, kao svojevrsni logični nastavak suvremene reakcije na realpolitiku, te oštre kritike međunarodnih odnosa bez ljudskog lika, slijedi nužni povratak na intelektualni, filozofski i humanistički pogled Hermanna Hessea, posebno uoči i tijekom Prvog svjetskog rata. Takav je rat za njega, u odnosu na dotadašnje vojne sukobe, bio strašan i gotovo nepojmljiv šok, apsolutno neočekivan po intenzitetu, kao i za javnost u zaraćenim i ratom pogođenim zemljama te generalno za sve intelektualce – pa je tako i zapisan u zajedničkoj memoriji čovječanstva kao Veliki rat.⁴

1

Aporiju određujemo kao nerješiv ili teško rješiv problem koji nastaje kada o nečemu razmatranome postoje dvije sasvim oprečne odnosno nespojive teze. Ovdje ga ističemo jer odražava vrlo čestu situaciju u suvremenim međunarodnim odnosima, politici, ali i ne manje važnom aspektu masmedijskog predočavanja stvarnih događaja i sukoba.

2

Mislav Kukoč, *Kritika eshatologijskog uma. Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse*, Kružak, Zagreb 1998., str. 25–26.

3

Mislav Kukoč, *Usud otuđenja*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1988., str. 14.

4

Dakako da je Drugi svjetski rat izazvao veća razaranja u ljudstvu i materijalnoj imovini, no bilo bi korisno promotriti je li, u svojim okolnostima, Prvi svjetski rat ipak bio veći šok od Drugog. Jesu li se čovječanstvo, javnost i intelektualci pomalo »navikli« na ratne strahote i masovno ubijanje i uništavanje, pa je – zvuči lakonski – Drugi svjetski rat bilo lakše započeti, nego Prvi?

1. Kenneth Waltz: hladnoća objektivnog i neutralnog

Pitati tko je pobijedio u nekom ratu isto je kao i pitati tko je pobijedio u zemljotresu u San Franciscu...

Kenneth Waltz

Pitanje o važnosti međunarodnih odnosa i o njihovom utjecaju na sve razine sukoba i ratovanja, Waltz – koji inače slovi kao mislilac realističko-znanstvenog pristupa, točnije neorealist – najprije cijelu tematiku smješta u područje svojevrsnog apsurdna suvremene politike. To je stanje u kojemu zapravo i nema pobjede ili pobjednika, nego samo različitih, izvan razumskih i često teško razlučivih razina poraza i gubljenja. Za njega je pitanje i razmatranje rata, njegove biti, uzroka i posljedica, blisko vezano uz razmatranja o miru, kao gotovo uzaludno zazivanoj alternativni (u najmanju ruku neiskorištenoj) u svjetskoj povijesti ratovanja. Smještajući rat, pa i raspravu o njemu, u sferu otuđene ljudske stvarnosti i odnosa u zajednici, Waltz ipak nastoji razumski definirati i predočiti mogući odgovor ili odgovore na vječna pitanja o smislu ratovanja koji, prema njemu, ne leži u nekoj nadljudskoj sferi ili neizbježnoj ljudskoj »prirodi ratnika«, nego u ljudskoj iskvarenosti, povezanoj s realizacijom »viših«, državnih, elitnih, separatnih interesa i težnje za moći i ovladavanjem sustavima moći i dominacije. Stoga upozorava da je

»... mir jedan u nizu simultano postavljenih ciljeva. Mnogobrojna su sredstva kojima se može težiti miru. Teži se cilju, a sredstva se primjenjuju u promjenljivim okolnostima. Iako netko može pomisliti da postoje putovi prema miru kojima državnici još nisu pokušali kročiti, sama složenost problema upućuje na mogućnost kombiniranja ljudskih aktivnosti na različite načine u nadi da će nas neka od tih kombinacija dovesti bliže cilju.«⁵

Waltz teorijsko i praktično objašnjenje traži i u globalnim i ljudskim odnosima – može li se i kako razumijevanjem uzroka rata i ratovanja mir brže ostvariti. Takvu potragu odmiče od onih skolastičkih i/ili religijskih rješenja koja uzroke ratovanja i međusobnog ubijanja svode na biblijske uzroke, ali ih i koristi kako bi razumijevanjem ljudske prirode ušao dublje u navedeni glavni cilj razotkrivanja uzroka rata kao preduvjeta što humanijeg mira.

»Teodicejski problem u svojoj sekularnoj verziji – čovjekovo objašnjavanje postojanja zla samom sebi – podjednako je intrigantan kao i zbunjujući. Bolestine i kuga, bigotnost i silovanje, krađa i ubojstvo, pljačka i rat – javljaju se kao konstante u svjetskoj povijesti. Zašto je tome tako? Je li rat jednostavno masovno zlo i stoga je opće objašnjenje zla ujedno objašnjenje zala kojima su ljudi u društvu skloni?«⁶

Uz napomenu da je stalni interes svakoga naroda biti u miru i kako bi trebalo biti logično i razumno da nijedna vlada neće krenuti u ratne pohode osim ako nije na to natjerana, Waltz spominje primjer Engleske koja je ušla u rat protiv Rusije iako nije na to bila prisiljena (glasoviti Richard Cobden izgubio je čak svoje mjesto u Parlamentu jer se protivio tome ratu). Nažalost, uz druge brojne primjere, svjedočimo, sve do našeg vremena, da je protivljenje ratu gotovo uzaludno kada zavlada ratna groznica, u najvećem broju slučajeva pomno pripremana i poticana manipulacijama javnosti. Ratničke ideologije, stereotipovi i stvaranje jaza (otuđenje na djelu) između *naših* i *njihovih* dio je procesa otuđivanja jednih od drugih – vladajućih elita, država, naroda, društvenih grupa, a otuđena svijest prema kojoj postoji »vječna i povijesna« razlika između pojmovi Mi i Oni, briše granice između ljudskosti i ne-ljudskosti. Indikativan je još jedan primjer. Socijalist je Jean Jaurès u predvečerje Prvog svjetskog rata uživao ugled čovjeka koji se žestoko protivio ratu i tražio umjerena rješenja u Europi. Stari kontinent bio je već dijelom zahvaćen svojevrsnim ludi-

lom i iščekivanjem rata koji će biti kratak i ostvariti sva isprazna i osvajačka obećanja što su ga vladari najznačajnijih zemalja davali svojim narodima i građanima.

»Jean Jaurès uživa onaj ugled koji osiguravaju dar govora, širokogrudnost i uvjerljivost. Njegov filozofski pogled na svijet omogućuje mu da debate podigne na višu razinu; kao plemeniti duh zna izražavati ljudske patnje; kao idealist umije izgraditi sustav, a kao parlamentarni taktičar protivi se metodama nasilja i jalove opozicije.«⁷

Jaurès je bio očigledan primjer jednog od vođa mirnodopske skupine koja je, nažalost, s dolaskom ljeta 1914. godine sve više gubila svoje pozicije. Bio je pravi primjer čovjeka-političara koji je dobro znao što može donijeti rat i koliko je potreban mir. No, s druge strane, isticalo se radikalno mišljenje Georges-a Clémenceau-a i njegova borbena gorljivost, posebno u pozivanju Francuza da daju svoju žrtvu za svete i neizbježne ratne ciljeve. Međutim, relativno je manje poznat detalj da je Jaurès ubijen upravo par dana prije početka ratnih sukoba, a revolt je dijela javnosti i »narodno uzbuđenje izostalo i vlast zabrinjavalo tek nekoliko sati«,⁸ što pokazuje da pozivi naroda svojim vladarima za odustajanje od rata nisu imali jačeg efekta.

Stoga Kenneth Waltz, kao i svojedobno John Milton, uzroke rata traži u državni(čki)m interesima u kojima je korisnije osobine vladara povezati sa širim slojevima društva i kapitala kojima ratna »preslagivanja« odgovaraju i pomažu gospodarskoj i/ili sustavnoj afirmaciji i podizanju na ljestvici vlasti. Država se tu postavlja i promatra kao realna sila, moć protivljenja anarhiji te glavni generator uspostave poretka koji bi trebao težiti održavanju mira radi razvojnih i općedruštvenih ciljeva. Međutim, pojedinačni interesi elita i utjecajnijih društvenih skupina prerastaju postupno i u opće, regionalne i globalne interese te u jednom trenutku zahtijevaju ratna djelovanja da bi se interesi navedenih skupina i zatečeno stanje (vladajuća elita, osvajanja, krađa sirovina, nejednakost itd.) očuvali i zadržali. Rezultat je i poznati apsurd u kojemu se narod i generacije guraju u rat i stradanja da bi se upravo oni sami »zaštitili od rata i stradavanja«. Premda ratovanja i sukobi započinju ponajviše kao svojevrsan sukob ideja i interesa vladajućih, u njima najviše stradavaju konkretni (obični) ljudi iz mase, javnost koju se uvjerava i usmjerava da je rat neizbježan i opravdan. Krađa i uništavanje tuđih materijalnih bogatstava, prisilno nametanje ideologija, odnosno vjerskih ili socijalnih razlika u svrhu potpirivanja ratnih sukoba obično se apsurdno opravdavaju upravo neizbježnom potrebom da se osigura mir u kojemu će određene (ili sve) ideje, ideologije i vjere, »demokratski interesi« i građanska prava biti potpuno zaštićeni. No to obično, kao i u slučaju Prvog svjetskog rata, vodi samo drugom načinu zavaravanja i manipuliranja javnosti i naroda (velikom ratu). Stoga nije ni čudo što ratne pripreme i zbivanja uglavnom prate dobro organizirane aktivnosti stvaranja propagandnih iluzija o tome što se stvarno događa i kakva je stvarna pozicija i sudbina građana, vlasti, države i vojnika.

Moglo bi se reći kako bitne karakteristike rata mogu biti razmatrane u svoj svojoj okrutnosti, u stupnju razdvajanja teoretskih i načelnih rasprava (posebno su »etička razglabanja« sukobljenih strana prepoznatljiva po svojoj lice-

5
Kenneth N. Waltz, *Čovjek, država i rat: teorijska analiza*, preveo Damir Grubiša, Barbat: institut za međunarodne odnose, Zagreb 1998., str. 2.

6
Ibid., str. 3.

7
Pierre Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, preveo Nikola Berus, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb 2008., str. 61.

8
Ibid., str. 166.

mjernosti) u odnosu na stvarne akcije. U povijesti ratovanja i otuđene svijesti i akcija kao da se ništa ne mijenja, bilo da je riječ o antičkim preporukama Tukidida ili promidžbi masmedija u vezi suvremenih bitaka u Siriji. Sva (otuđena) pitanja, koja se neposredno prije i tijekom rata mogu postaviti o opravdanosti rata ili žrtvama što ga izaziva, gube na značaju prema oduševljenjima koja prate ratne »pobjede« i »uspješna vojna djelovanja« te preuzimanje teritorija (koje jedna strana naziva oslobođanjem, a druga okupiranjem). Rat je tako stvarna otuđena djelatnost, najgrublje i krvoločno otuđivanje čovjeka od čovjeka, djelatnost kakva manipuliranjem i otuđenim djelovanjem izgrađuje svoj apsurdni smisao i opravdanje. Čovjek mase i/ili javnosti u njemu »rado« sudjeluje, zavija se u patriotske ovoje argumenata i neupitne istine jer rat ga oslobađa. Kao da se možda sve svodi samo na pitanje o tome koliko smo (ne)uspješno drugu stranu predstavili kao glavnog i jedinog uzroka »naših« nevolja. Protivnici su tako samo strana, otuđena i opasna bića. Naravno, sav taj trud ima za glavni cilj opravdati »naš« rat i uspostaviti željeni dojam o potrebi ratovanja. U skladu s *heideggerovskim* konstatacijama o dobu slike svijeta, u kojemu i nije toliko važno što se stvarno događa i tko i kako djeluje, nego kakav dojam/sliku ostavljaju naši (pred)ratni potezi i djelovanje na promatrače, pa i protivnika. Neizmjernu količinu predviđanja suvremenosti nalazimo tako već u Tukidida koji u svojoj analizi peloponeskog rata kaže da je ono što je učinilo rat neizbježnim bio porast atenske sile i strah što ga je taj porast izazvao u Sparti.⁹

Damir Grubiša priznaje Waltzu, među ostalim, »povratak« realizmu u međunarodnim odnosima, odnosno njegovim neorealističkim razmatranjima koje su dovele do jasnijeg prepoznavanja stanja i promjena u međunarodnim odnosima. Ističe činjenicu da se početkom prošlog stoljeća na američkim sveučilištima predavao kolegij pod nazivom »Svjetska politika«, a nakon Prvog svjetskog rata već se osnivaju katedre za međunarodne odnose. Dije lom teoretski neizravno, ali praktički okrutno, ludilo Velikog rata dovelo je do potrebe dubljeg, šireg i studioznijeg proučavanja međunarodnih odnosa, čemu je dijelom uzrok bio i složenost i značenje tih odnosa nakon smirivanja ratnih strahota provedbom potpisanih mirovnih ugovora i razvojem metoda i tehnika diplomatskog pregovaranja. I Radovan Vukadinović, u promišljanju teorije i prakse međunarodnih odnosa, priznaje da je Kenneth Waltz, u svojem nastojanju da što jasnije objasni uzroke i početke ratovanja, sustavno pretpostavio tri različite skupine uzroka.¹⁰ To su, valja istaknuti, Spinozine postavke o nesavršenosti čovjeka, čovjekovim urođenim nagonima za sukobom, te očite prevlasti strasti nad razumom je glavni pokretač višemilenijskog sustava ratovanja. I John Milton je, u vezi s gore navedenim, smatrao da su ratovi ipak neizbježni dio povijesti i realizacije čovjeka i društva te kako je zlo u čovjeku uzrok svih ostalih zala.

Nastavljajući se na ovakva razmatranja, Waltz uvodi i drugu skupinu uzroka ljudskih sukoba u kojima se polazi od pretpostavke da se ljudska priroda ipak može mijenjati pa tako i stavovi i ponašanje prema ratovima i sukobima. Dakako, to traži i sustavni(ji) razvoj društvenih i političkih institucija i sustava. No težište mogućnosti prema tome da se nešto promijeni u povijesti ratovanja, smatra Waltz, zapravo je na trećoj skupini uzroka koju dio mislilaca obrazlaže stavom da se uzroci međunarodnih konflikata nalaze u samom međunarodnom sustavu koji nije dovoljno organiziran i centraliziran da bi osigurao trajniji ili sigurniji mir.

Takav realistični pristup svoja uporišta nalazi još od Spencera i Comtea do Hermana Kahna i njegove uspostave scenarija različitih razina sa »stubama

eskalacije« i »pragovima« koji se događaju i prepoznaju neposredno prije samih početaka izbijanja sukoba i konflikata. Vrlo je realističan, te istodobno kritičan, i William Engdahl koji, pišući o prošleme stoljeću, naglašava da i ubojstvo habsburškog vojvode Franza Ferdinanda u Sarajevu u samo predvečerje Prvog svjetskog rata ne smije biti shvaćeno kao djelo usamljenog zaluđenog fanatika. Naprotiv,

»... pomno istraživanje pozadine Gavrila Principa otkriva njegova tajna putovanja u London i Pariz u tjednima prije tog ubojstva koje je pokrenulo cijeli lanac događaja (...). 1914. godine Balkan je bio pijun u daleko većoj šahovskoj igri globalnih središta moći.«¹¹

Henry Kissinger i slični real-političari smatrali su da je tzv. bipolarni sistem ipak omogućavao da dvije svjetske velesile osiguravaju međunarodnu stabilnost svojim odgovornijim ponašanjem u kriznim situacijama. Na tim temeljima promišlja se i razvoj tzv. objektivnijeg promatranja ratova i kriza, odnosno neorealizma. Njemu pripada i Waltz koji, naravno, mora nastojati objektivno razmatrati i promjene nastale uspostavljanjem SAD-a kao jed(i)ne preostale svjetske supersile i branitelja demokracije svugdje u svijetu. No to ipak podrazumijeva i djelomično opravdavanje grube (ratne) stvarnosti međunarodnih odnosa i pozicija, a dijelom i opravdava i *makijavelističko* doseganje ciljeva bez obzira na cijenu, sredstva, tehnike i posljedice.

2. Noam Chomsky: neminovnost humanističke kritike stvarnosti

Meta preventivnog rata mora biti: praktički bez izgleda da se obrani, dovoljno važna da opravda uloženi trud, mora postojati način prikazati ju kao izvor krajnjeg zla i neposrednu prijetnju našem opstanku...

Noam Chomsky

Premda su realistička i neoliberalna razmatranja međunarodnih odnosa i stvaranja svijesti o tome što rat i mir (kao *pojmovi* i kao *stanja*) danas znače analitička, pragmatična i studiozna, ipak ne mogu donijeti potpunu sliku otuđene povijesne i ljudske stvarnosti. U skladu s temeljnim postavkama rada, potrebno je još »oštrije povećalo« u razotkrivanju globalnih okvira ratnih sukoba. »Krivac«, ali i nositelj »zasluga« za učestalo kaotična i nehumana rješenja svjetskih ili regionalnih sukoba, čak i po njihovom okončanju, ne može biti samo arhaična struktura globalne politike koja i jest u dobrom dijelu i korijen procesa globalizacije, u onom negativnom aspektu. Naime, česta nastavljanja

9

Navedeno prema Damir Grubiša, »Realistička teorija međunarodnih odnosa: doprinos Kennetha Waltza«, u: Kenneth N. Waltz, *Čovjek, država i rat: teorijska analiza*, preveo Damir Grubiša, Barbat: institut za međunarodne odnose, Zagreb 1998., str. 9–51, str. 16. Upravo Grubiša pokazuje i naglašava stvarna utemeljenja realističnih percepcija ratova od antičkih uzora i Tukidida do Waltza i suvremenih zbivanja. Moć, pokazivanje sile te širenje straha i stvaranje željenih slika i dojmova jedno su od glavnih metoda prema kojima stradavaju ne samo ljudi nego i ideje, misli, filozofija, kultura i društvo određenog razdoblja, teritorija ili skupine.

10

Radovan Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat: institut za međunarodne odnose, Zagreb 1998., str. 301–303.

11

William Engdahl, *Stoljeće rata: anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, prevela Nedeljka Batinović, AGM, Zagreb 2004., str. 7. Autor izričito spominje strateške tenzije i ratovanje za tuđe interese koje je prošlo čitavo prošlo stoljeće, a svi sukobi zapravo su služili održanju stečenih interesa privilegiranih elita.

ratnih sukoba radi naftnih rezervi ili strateških sirovina i nakon deklarativnog završetka klasičnog (neo)kolonijalizma ipak znače i podrazumijevaju nove i usavršenije oblike globalne dominacije, osvajanja i podčinjavanja većine svijeta (posebno onog zvanog Treći) velikim silama i velikim narodima.¹² Ako i razmatramo s politološkog ili sociološkog stajališta određene »realne strukture« današnjeg svijeta – njihov »strukturni realizam« – može se vrlo lako, više u filozofskom smislu, govoriti o uspostavljanju određenih »struktura ne-ljudskosti«, što posebno dolazi do izražaja u ideologiji ratovanja i nasilja koja se izazivaju i potiču. Da filozofičnost bude i apsurdnija, upravo se ta otuđena ne-ljudskost, iskazana u ratovanju, nastoji prikazati kao opravdana, izazvana i neizbježna, dio ljudskog samoodređenja/slobode. Tragično je i što se, u skladu s interesima elita, njihovih medija i propagande, otuđenost prikazuje i kao dio čovjekovog junaštva, ispunjenja, ljubavi prema domovini, teritoriju, simbolima ili idolima, odnosno kao najveći dokaz odanosti i oslobođenja od dosade civilnog i mirnodopskog života.

Jedan od izrazitih kritičara suvremenih ratova zasigurno je i Noam Chomsky koji, rekli bismo, predstavlja i svojevrsni odmak od gotovo »hladno nepristrane« uloge Kennetha Waltza i bliskih teoretičara u analiziranju i objektivnom razmatranju teorije i prakse rata i mira kao sudbinski prostorno i vremenski povezanih elemenata. Ne dovodeći u pitanje navedenu hladnu neutralnost Waltza koji to stajalište zauzima kao neorealist, smatramo nužnim uvesti oštricu i dubinu Chomskyjeve kritike kakvom nimalo ne zaostaje u hladnom kritiziranju međunarodne politike kad god ona, prema njegovom mišljenju, polazi od »čistih« dehumaniziranih kriterija. Na vrhu njegove kritičke oštrice uglavnom je američka vanjska politika i politika zapadnih sila s obzirom na to da je izravno povezana i upletena u interese pokretanja gotovo svih suvremenih ratova i sukoba, ne mareći pritom ni za kakve »kolateralne žrtve« i posljedice.

Moglo bi se reći i da Chomsky nastoji secirati (međunarodnu) politiku u kojoj je rat njezin krajnji »domet« i činjenicu da se u suvremeno doba gotovo i ne traži logičnije ili razumnije opravdanje za pokretanje ratova. Ako se opravdanja i argumenti traže, upotrebljavaju se najsofisticiranije metode propagande, zamagljivanja i stvaranja iluzija o ugroženosti, neizbježnosti rata i spremnosti na žrtve. Naravno, moglo bi se reći i da u tome čovječanstvo i nije učinilo mnogo od vremena ratova Atene i Sparte ili Prvog i Drugog svjetskog rata, samo su tehnike manipulacije javnim mnijenjem postale mnogo profinjenije i učinkovitije.

Jednog od temeljnih uzroka ratova Chomsky nedvosmisleno pronalazi u sustavu nejednakosti i opstanku elita koje odlučuju o sudbinama masa, javnosti i cijelih naroda, i to na temelju samoproglašanih natprosječnih kvaliteta koje se, naravno, održavaju tehnikama i sustavom moći i prisile. Da bi pojasnio uzroke i temelje, svoje analize počinje od revolucija u Engleskoj 17. stoljeća, kada je započeo otpor širih narodnih masa prema eliti što ih je kontrolirala.

»Samoproglašeni najkvalitetniji sloj ljudi užasnua se kada je *raspomamljeno društvo zvijeri u ljudskom liku* odbacilo temeljni oblik građanskog sukoba koji je u Engleskoj bjesnio između kralja i Parlamenta te zatražio formiranje vlade koju će činiti seljaci poput nas, ljudi koji poznaju naše potrebe a ne gospoda i vlastelini koji nam nameću zakone, koje se bira iz straha i koji nas samo ugnjetavaju, a ne znaju što tišti narod. Društvena elita zaključila je da ljudi, ako su već tako moralno izopačeni i iskvareni, da moć i povjerenje dodjeljuju pokvarenim i nedostojnim ljudima, oni su time zapravo proigrali vlastito ovlaštenje u tom smislu u korist onih koji su dobri, iako ih je tako malo.«¹³

Chomsky se ne bavi podrobnije proizvodnjom i uspostavljanjem sustavnije političke ili socijalne teorije ratovanja, odnosom rata i mira, nego je koncen-

triran na praktične situacije, konkretne primjere ratnih djelovanja i propasti mirnodopskih inicijativa. U svojem prozivanju vrlo je detaljan i usmjeren na uzroke i uzročnike, pokretače vojnih i nasilnih operacija, posebno ako su organizirane od strane vojno-obavještajnog sustava ili ako u ratnim događanjima postoji pretjerana upotrebe sile ili civilnih žrtava. To se posebno odnosi i na Vijetnamski rat, njegov svojedobni »početak« najoštrijih i najjasnijih kritika u kojima ne samo da kritizira vojnu operaciju golemih dimenzija bez ikakvog pravog opravdanja (čak i za američke jastrebove), nego oštro osuđuje goleme, osobito civilne žrtve u Vijetnamu gdje je poginulo gotovo 1,5 milijuna Vijetnamaca, broj koji je uvelike u medijima »zataškan«. Stvarne brojke mrtvih javnost teško spoznaje, stoga manipulatori radije u medijima spominju žrtve »hrabrih i časnih vojnika«. Civili su samo usputne žrtve pa se odgovornost obično prebacuje na »pobunjenike«. Chomsky uvijek ističe velik utjecaj većine masmedija koji zapravo opravdavaju odluke (svoje) vlade i elitnog *establishmenta*, a služe i ublažavanju teških posljedica vojnih poteza protivnih međunarodnim konvencijama i deklaracijama. Stvarne patnje i stradavanja, posebno civila, prikazuju se kroz iskrivljene slike, čime se potpuno ignoriraju masovna ubojstva i stradavanja. Pojednostavljena medijska slika, preuzeta od osvajača, ide za idejom da se određene skupine ili pokreti nisu pobunili, ne bi njihov narod niti patio, a to javnost lako prihvaća jer ponajviše skida odgovornost za izostanak ljudske reakcije šutljive i pasivne većine koja i ne želi slušati, čitati ili gledati o »tamo nekim masakrima«.¹⁴

Chomsky ne samo da osuđuje američku intervenciju i udare na ne-vojne ciljeve nego i zaborav koji se javlja u javnom mnijenju kada je riječ o stvarnoj osudi rata, antiratnim prosvjedima konkretnim širenjem prave slike o besmislenim ratovima (s humanističkog gledišta) koje je vodio ili vodi SAD i njegovi zapadni saveznici. Dakle, zaborav je opet potaknut masmedijskim tihim i besramnim navijanjem za »naše ciljeve«, naš način života nasuprot njihovim neprijateljskim, primitivnim i zlim željama da vode vlastiti život i svoju zemlju na svoj način. »Igra« zvana »kako-biti-američki-policijac-u-svijetu« zapravo je uvijek u američkim masama nailazila na podršku kada se prikazivala kao »oslobađanje svijeta od tuđih zala« i »obrana našeg, američkog načina života«, što je zahtijevalo i podosta razrađenih programa propagande i masmedijske manipulacije.

12

Valja odmah napomenuti da u osnovi ne postoje tzv. veliki narodi, nego, točnije rečeno, mnogobrojni i malobrojni(ji) narodi. Razlika nije samo terminološka ili rezultat nekakve političke korektnosti. Postojanje u riječi i misli tzv. velikih, izabranih, ključnih ili značajnijih naroda i ljudi (vladara) zapravo unosi u međunarodnu politiku i međunarodne odnose, kao i u ljudsku psihologiju, uglavnom opravdanje za nečija ili određena osvajanja (obično tzv. većih i važnijih naroda) i ciljeve, u konačnici i za ratne zločine i puka pljačkanja.

13

Noam Chomsky, *Hegemonija ili opstanak: američke težnje za globalnom dominacijom*, preveo Damir Biličić, Naklada Ljevak, Zagreb 2004., str. 11. Chomsky namjerno koristi i dio termina kojima su se tadašnji autoriteti koristili u opisivanju zala što ih donosi neuka masa prema plemenitim i dobronamjernim

pripadnicima elite. Rječnik je, uz male izmjene, bio dostatan i za većinu opisa i analiza sukoba i ratovanja u narednim stoljećima, sve do danas, kada i dalje plemenita manjina mora voditi ratove u kojima, naravno, gine obično obična masa ili narod. No danas se više manipulatori ne užasavaju otpora, nego ga permanentno, znanstveno i hladno kontroliraju od masmedijskih do vojnih sustava i psihološkog ratovanja.

14

Ovakav mehanizam, bolje rečeno, proračunati stavovi *mainstream* medija ne samo u razvijenim zapadnim zemljama, koje su najčešće upletene u određeni sukob, osobito je došao do izražaja u tzv. migrantskoj krizi u EU te ratu u Siriji. Civili-migranti prikazivali su se i kao neprijatelji, dok su pobunjenici (zapravo i plaćene grupe fanatika) prikazivani kao umjereni, osloboditelji i prosvjednici.

Međutim, Chomsky (gotovo uvijek) iskazuje i trenutak optimizma i nade u stvarnu snagu i humanistička opredjeljenja javnosti, a osvrt na Vijetnamski rat za njega je značajan kada opisuje bitne procese i promjene u raspoloženju američke medijske publike:

»Dok su tehnike kontroliranja misli bile iznimno djelotvorne, čak i apsolutno djelotvorne među obrazovanim dijelom populacije, nakon godina okrutnosti, masakra i tisuće ubijenih ljudi, te su se tehnike počele raspadati među masovnom populacijom. Ime te pojave je Vijetnamski sindrom, smrtonosna bolest – ljudi previše toga razumiju.«¹⁵

Ovo je jedan od ključnih dijelova Chomskyjeve kritike, kada zapravo izdvaja činjenicu o snazi i mogućnostima javnosti te potencijalne slabe točke *establishmenta* i masmedijskih *mogula* u zamagljivanju stvarnosti i stvarnih razloga bilo koje vojne intervencije, od Vijetnama pa do Iraka ili Sirije i Islamske države. Uvijek aktualno »proizvođenje neprijatelja« provode svi organizacijski modeli medija koje Chomsky postavlja još u svojem djelu *Neophodne iluzije*, ali takvi modeli vrijede i danas te su primjereni analizama suvremenih zbivanja u globalnim razmjerima. On spominje tri modela medijske organizacije: prvi je korporativna *oligopolija* u kojoj glavnu riječ na aktualnoj medijskoj sceni i iza nje ima nekoliko najjačih korporacija koje opet i ne moraju biti imenom ili izravnom vezom spojeni na medijske korporacije; drugi model čine državno-kontrolirani mediji, a treći predstavljaju mediji koji provode politiku demokratskog komuniciranja. Dakako, prva dva modela reduciraju, svaki na svoj način, demokratsku participaciju i utjecaj javnosti, bilo da se sustav pa i medijske grupacije podčinjavaju korporativnim interesima ili interesima državnog aparata i političkih stranaka.

»Treći je model uglavnom nedovoljno iskušan u praksi, već je samo društveno-politički sustav sa značajnim javnim angažmanom koji ostaje problem za budućnost: kako nada ili bojazan, ovisno o procjeni prava javnosti može oblikovati vlastito djelovanje.«¹⁶

Takav se model zapravo razvija kroz suprotstavljanje kontroliranim aktivnostima vladajućih slojeva i »njihovih« utjecajnih grupa, aktivnosti i »njihovih« medija. Ostaje pitanje je li uistinu moguć razvoj otpora prema masmedijskom manipuliranju u kriznim i ratnim situacijama koje se odvijaju ne u obrani domovine, nego tisućama kilometara daleko u naftnim poljima ili bilo gdje kada ugrožavaju »naš« interes. Otvara se i vječno, gotovo drevno pitanje je li stvarni društveni razvoj čovječanstva u cjelini moguć uz tehnike i tehnologije masovnog uništenja kakve se djelomično provode i razvijaju, a koje u suvremeno doba globalnog otuđenja čovjeka samog, te Nas od Drugih, dodaju još višu dimenziju.

Na tragu Chomskog, Douglas Kellner vrlo kritički i dubinski secira suvremeno (prije svega zapadno) društvo kroz suvremenu medijsku kulturu, medijske sadržaje i proizvode kao dio kulture koja u sebi zapravo izvorno sadržava manipulaciju i konstruiranu stvarnost. I Chomsky i Kellner ističu da (američka i zapadnoeuropska) medijska kultura više i ne može izbjeći pretjerano i često poluistinito glorificiranje prozapadnih kulturnih i političkih gledišta. Kellner, poput Chomskog, koristi niz primjera iz medijske industrije kulture – od filmova poput *Top Gun* i animiranog filma *Beavis i Butt-head* do televizijskih sapunica – ali se namjerno zadržava na ratnoj industriji. Ta industrija, osim svoje vojne komponente angažiranja u trećem svijetu, što je vidljivo na primjeru Zaljevskog rata i sotoniziranju Saddama Huseina, sadrži i dobro organiziranu, pripremljenu i usmjerenu medijsku komponentu. Ona se očituje u otvorenom ili prikrivenom afirmiranju vojnih sukoba Zapada, posebno SAD-a, uz promicanje ratne propagande koja je nekad bila rezervirana samo za izrazito pristrane i radikalno *jastrebovske* medije.

Populariziranje rata i ratnih zbivanja kroz kulturne oblike zapravo je specifična manipulacija koja služi stvaranju i održavanju ratne psihoze među sudionicima, ali i u masovnoj publici koja više ne bi trebala podlijegati slabostima iz vremena Vijetnamskog rata.

»Kada su SAD započele vojnu akciju protiv Iraka, *mainstream* mediji su postali prenositelji politike Bushove administracije i Pentagona i vrlo rijetko su, u toku rata, izražavali kritiku njihovih pozicija, dezinformacija ili suprotnih stavova. Televizija je služila prije svega kao propagandna mašinerija multinacionalne sile koja se suprotstavila Iraku i bila navijač svake njihove pobjede (...). Mediji su predstavljali rat kao uzbudljivu priču, večernju mini-seriju s dramskim konfliktima, punu akcije i avanture, opasnosti koje vrebaju savezničke trupe i građane.«¹⁷

Od konca 80-tih godina 20. stoljeća pa do početka 21. stoljeća, propagandni aspekti informativnih emisija masmedija SAD-a i Zapadne Europe konačno su odnijeli pobjedu nad etičkim kodeksima ponašanja novinara i medija u ratnim konfliktima. Isto se dogodilo i s globalizacijskim teorijama o »slobodnoj demokraciji« koja se donosi Trećem svijetu, Arapima pa i svima koji su se drznuli posumnjati u Velikog Brata koji ovog puta dolazi sa Zapada, a ne s Istoka. Kellner upozorava i da vodeći mediji nisu samo propagandna sredstva američke vlade i vojske, nego i državni instrumenti *per se*. Prema njemu

»... najveće komercijalne mreže treba prvenstveno smatrati finansijskim mašinerijama koje žele gledanost i profit. Ako je rat popularan, onda će u potrazi za visokom gledanošću TV kuća emitirati pozitivnu sliku rata, eliminirajući kritičke glasove (...). Elektronički mediji plaše se suprotstaviti ustaljenom popularnom konsenzusu da ne odbiju publiku i zauzmu nepopularna stanovišta jer strahuju kako će tako izgubiti gledatelje, a time i profit.«¹⁸

Noam Chomsky i drugi mislioci, primjerice Naomi Klein i Andre Vltchek, svjesni su činjenice da su antiratni pokreti već negdje koncem 20. stoljeća izgubili »popularnost« koju su imali zahvaljujući i promjenama u načinu ratovanja, vođenja globalne međunarodne politike, ali i profinjenim metodama masmedija i kreiranja javnog mnijenja. Javno mnijenje se i donekle pasiviziralo u odnosu na stanje 60-tih, 70-tih i 80-tih godina 20. stoljeća, promijenili su se i generalni i/ili uobičajeni stavovi i vrijednosti srednjeg sloja kao i obrazovanih grupacija.

Ne treba zaboraviti ni navedeni utjecaj (mas)medija koji su prije toga desetljećima proizvodili upravo stavove kako je protivljenje ratovanju stvar koja ima i određenu »veleizdajničku« komponentu. Isto tako Patriotski zakon(i), Ministarstvo Domovinske sigurnosti, kao i ekskluzivnost i televizičnost napada na WTO, naknadno su samo pojačali i učvrstili proizvodnju »patriotskog senzibiliziranja« javnog mnijenja prema kojemu se obavezno suprotstavljanje antiratnom raspoloženju i prokazivanje pacifizma kao slabosti i izdaje »moći i sigurnosti Države« uzdiglo na razinu nove *orvelovske* religije. Najnoviji

15

Noam Chomsky, *Mediji, propaganda i sistem*, preveo Robert Posavec, Što čitaš?, Zagreb 2002., str. 39.

16

Noam Chomsky, *Necessary Illusions. Thought Control in Democratic Societies*, South End Press, Boston 1989., str. 21.

17

Daglas Kelner [Douglas Kellner], *Medijska kultura: studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma*, Clio, Beograd 2004., str. 350.

18

Ibid., str. 354. Ovdje samo treba dodati (u međuvremenu) neslućeni razvoj Interneta, društvenih mreža i pametnih telefona koji su, uz svoj društveni efekt, i sami pružili velik dodatni poticaj u osmišljavanju propagandnih kampanji, utjecaja na skrivene ili javne utjecaje na ratna događanja, ali i sve događaje u vezi s tim – od kampanji za američke predsjedničke izbore, patetične solidarnosti s civilima u Siriji ili stvaranja ksenofobne psihoze protiv migranata u zemljama EU.

događaji, uvjetovani najprije masmedijskim prikazivanjima ISIL-a kao moćne i nepobjedive mašinerije, svjesno ili polusvjesno propuštanje učinkovitih napada na ISIL u Siriji (do dolaska ruskih snaga) svjedoče i o posljedicama u kojima zapadnoeuropska i američka javnost osjećaju duboku ugroženost od emigranata i pripadnika drugih vjera. Tako i pojam *izbjeglica*, umjesto klasičnog humanitarnog karaktera, dobiva sve više svoje sumnjivo i opasno značenje.

Noam Chomsky nastoji ukazati na dva relativno istodobna i međusobno utjecajna procesa. S jedne strane, u demokratskim i suvremenim državama i društvima Prvog svijeta manipulacije i neophodne iluzije ne mogu (više) biti nametnute silom i fizičkim pritiskom, odnosno klasičnim izravnim proizvodnjem straha koji će, kao u vremena ratnih opasnosti, jednostavno privući zbunjene ovčice u određene medijske i vladajuće torove. Dakako, vlasti koje djeluju u ime naroda i dalje traže granice koje će proizvodnjom uznemirenih čitatelja, slušatelja i gledatelja (bila to opasnost svjetske zaraze, globalnih terorista ili nešto drugo) stvoriti i pogodno okruženje za ograničavanje demokratskih sloboda opet u ime tih istih sloboda. S time zajedno, na djelu su najsuvremenije tehnike manipulacije i neprestano višegodišnje učestalo bombardiranje određenim stereotipima (poput razdvajanja na Nas i Njih, pri čemu su Oni uvijek inferiorni, pokvareni, lukavi itd.).

Demokratska pravila, makar se odvijala uz konstantnu medijsku i političku manipulaciju, moraju se barem deklarativno i formalno poštivati i održavati. Javna rasprava svodi se više na razmjenu mišljenja o unaprijed postavljenim predodžbama i stereotipnim razglabanjima. Javna bi rasprava i razmjena mišljenja naizgled trebala postojati radi jačanja unutarnje demokracije društva i komunikacijskih kanala. Svojevrsni truli – ali smišljeni – kompromis jest razvijanje propagande koja naizgled ojačava razrješavanje društvenih konflikata, ali uz čvrsto postavljene granice same rasprave i načina njenog vođenja. Možemo to konstatirati i još jednostavnije i pomalo sarkastično. Naime, u medijskom smislu, od osjećaja kako se podupire i ojačava sloboda i društvena demokracija, profitabilnije i kvalitetnije je jedino stvaranje *dojma* i *iluzije* da se sloboda i demokracija jačaju i razvijaju. Time i permanentno stvaranje i razvijanje otuđene slike stvarnosti, globalnih događanja, pa i mogućih individualnih očekivanja za budućnost, zapravo dolazi do svojih vrhunaca.

3. Hermann Hesse kao sinteza: poetski spoj realnog i željenog

*Dakle, sve je kao i uvijek, tamo gdje u svijetu hoće
izrasti grančica mira, tu odmah gazi vojnička čizma
petom okovanom čavlima...*

Hermann Hesse

Nakon umjerene i oštre kritike rata od Waltza do Chomskog, koju bi trebalo sadržavati svako razumsko nastojanje da se uzroci rata pojašne, pripreme za rat osujete, a ratoborne i huškačke izjave i izljevi patriotizma koji traže samo krvavo rješenje prevladaju argumentima, Hermann Hesse, nažalost, nije jedan od prvih izbora za nastavak »priče« o jazu između oružja i grančice maslina. No razumska rješenja i nastavci rasprave o nesumnjivo otuđenom odnosu čovjeka i rata, društva i mira, ipak traže, najjednostavnije rečeno, poetsko-filozofsko traženje smisla i tamo gdje ga je teško naći. Stoga je Hesse, kao »do-

datak« koji donosi širi filozofsko-poetski smisao analize uzroka i posljedica ratova, potreban da bi što jasnije i dublje ocrtao otuđenje koje je u jednom aspektu uzrok atmosferi rata, a u drugom poslijeratna i destruktivno-depresivna posljedica svakog ratnog zbivanja.

Već smo naveli da je Prvi svjetski rat, dotada neviđen na temelju broja žrtava i masovnih stradanja, započeo usred ljeta 1914. koje je bilo, kako je zapisao austrijski »pisac ljepote« Stefan Zweig, slatko, bujno i lijepo. Većina običnih ljudi nije osjećala uobičajeni strah i tjeskobu, dugotrajno mučenje u očekivanju da izljeve mržnje i netolerancije naslijede krvave strahote i ubijanja. U globalu je vladala idilična slika u kojoj su čak i europski vladari bili na ljetovanju i, ako su i razmišljali o ratu, smatrali su da će to trajati svega nekoliko mjeseci uz neizbježne pobjede, slavu i veličanja njihove loze, dinastija, države i naroda. Dakako, sve što se odvijalo u skrivenim ne-diplomatskim potezima i dogovaranjima bilo je duboko izvan javnosti, zbog čega je i iznenađenje i šok početkom rata bio veći. Velikom je ratu, da bi stvar bila apsurdnija, prethodilo i razdoblje gospodarskog razvoja, napretka i razvoja znanosti, od filozofije do tehnoloških inovacija.¹⁹ O nesnalaženju vladara, gubljenju živaca i nerazumijevanja da se budući rat neće voditi samo između Austrije i Srbije, pa ni među nekoliko zemalja, govori i vojni povjesničar John Keegan koji ocjenjuje da početak rata većina sila »dočekuju puni divljeg oduševljenja«,²⁰ a čak i Winston Churchill u pismu svojoj supruzi Clementine ne skriva sreću i ushit što će rat započeti. U rastu opće mobilizacije unutar europskih zemalja, Churchill poziva na patriotske dužnosti, veličanje vlastitih snaga i omalovažavanje budućih protivnika.

Premda su Hermanna Hessea potresale vijesti koje tadašnji intelektualni slojevi nisu nikad doživjeli, niti su ih praktički uopće očekivali u takvom intenzitetu, Hesse je tada bio »okrutno« jasan:

»Narodi se među sobom čupaju, a svakoga dana pate i u strašnim borbama bezbrojni umiru (...). Ono što bih htio kazati ne odnosi se na rat i politiku, nego na položaj i zadatke neutralnih. Tu ne mislim na politički neutralne narode, nego na sve one koji kao istraživači, umjetnici i književnici rade za mir i čovječanstvo. Na tom polju u posljednje vrijeme pali su nam u oči žalosni znaci kobne pometenosti.«²¹

Omiljena je tema Hesseovih eseja, izjava i pisama prijateljima bila iznenađenje činjenicama kako i zašto mir uopće nema šanse, a rat je tako privlačan. On ima određene simpatije prema i želje za dobrobiti svojoj domovini, ali zapravo iskazuje ogorčen prosvjed protiv militarizacije, ne samo u Njemačkoj nego i u drugim zemljama gdje prepoznaje prevlast stereotipa s kojima se opisuju Nijemci i Njemačka. Pitajući se imaju li smisla riječi umjetnika, znanstvenika i razumnih intelektualaca usred ratnog ludila i medija preplavljenih sirovim domoljubljem i ratnom promidžbom, Hesse se pita i koliki je doprinos onih koji rat svakodnevno potiču, koliko svi oni ratni bukači, psovači i pobješnjeli autori pamfleta puni mržnje unose rat i ratno ozračje u radne sobe, knjižnice,

19

Vidi: David Stevenson, *1914.–1918.: povijest Prvog svjetskog rata*, preveo Vuk Perišić, Fraktura, Zagreb 2014.; Pierre Renouvin, *Europska kriza i prvi svjetski rat*, preveo Nikola Berus, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb 2008.

20

Za zanimljivu analizu ozračja i raspoloženja u elitama i javnostima europskih zemalja po-

vodom stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata vidi: Tihomir Rajčić, »Prvi svjetski rat«, *Slobodna Dalmacija*, 25. svibnja 2014., str. 28–29.

21

Herman Hese [Hermann Hesse], *Razmatranja i pisma*, preveli Mihailo Smiljanić i dr., Slovo ljubve, Narodna knjiga, Beograd 1979., str. 9.

pisache stolove i umjetničke radionice – tamo gdje ratu nikad nije bilo mjesta. Kao da otuđenja među ljudima i narodima nije dosta, nego ga treba uvijek iznova dodavati i razvijati. Kada, naizgled apsurdno, »podržava« rat, onda se Hesse ne obraća vojnicima jer mu je jasna snaga »izravnih zapovijedi«, on se pita što čine oni drugi, dobronamjerni učitelji, znanstvenici, umjetnici, novinari i drugi intelektualci:

»Ja sam posljednji koji bi se u ovo vrijeme želio odreći svoje domovine i ne bi mi na pamet palo nekog vojnika odvracati od ispunjenja njegove dužnosti. Pošto se sada puca, neka se puca – ali ne radi pucnjave i zbog neprijatelja dostojnog gnušanja, već da bi se što je moguće prije opet mogao nastaviti jedan viši i bolji rad!«²²

Zanimljivo je napomenuti da se Hesse prijavljuje početkom velikog rata kao dobrovoljac,²³ ali je odbijen radi nesposobnosti i dodijeljen Njemačkom veleposlanstvu u Bernu gdje u službi tzv. »Njemačkog staranja o zarobljenicima« snabdijeva lektinom tisuće i tisuće ratnih zarobljenika i interniraca u Francuskoj, Engleskoj, Rusiji i Italiji, izdaje i redigira zarobljeničke časopise pa čak i osniva svoje nakladničko poduzeće za ratne zarobljenike. Od početka rata do 1919. neumorno piše i objavljuje političke članke, opomene, otvorena pisma i pozive na mir u njemačkim, švicarskim i austrijskim novinama i časopisima. U svojim poznatim esejima iz 1917. godine ukazuje na bezumnu i besmislenu želju i iskazanu volju državnika za ratovanjem. Navodi i Mergerijeve pacifističke istupe u talijanskom parlamentu koji je zato nazvan luđakom, ipak prošavši bolje od Jaurès-a koji je svoje protivljenje platio glavom. Poetski i idealistički nastrojen i ustrajan, Hesse polaže nade u pregovore u Brest-Litovsku i gledajući koliko državnici, vojnici i većina narodnih masa očekuju borbe, pobjede i slavu, čudi se kako

»... ono na što ne misle ni oni koji imaju neki ostatak sposobnosti mišljenja, to je postizanje idealnih ciljeva čovječanstva o kojima ima toliko riječi u govorima državnika. Ukoliko veće, ukoliko krvavije, ukoliko razornije ispadnu te završne bitke svjetskog rata, utoliko će se manje postići za budućnost, utoliko manje će se onemogućiti misao o postizanju političkih ciljeva zločinačkim sredstvima rata.«²⁴

Hesse nije samo glas razuma, on i u najgorim trenucima stremljenjem višim ciljevima, nastoji, koliko je to u njegovoj moći, suprotstaviti se ratnoj psihozi premda svjestan kolika je zapravo njegova nemoć, kao i manjeg dijela »umova-svjetonika« u ta vremena. Nakon rata, naravno, svi postaju mudri, jedino Hesse i njemu slični ostaju dovoljno užasnuti i preplavljeni iskustvom otuđenog čovječanstva tako da bi kao glavni cilj označili trajanje i održivost mira i neponavljanje nekog budućeg rata. No u pismu iz 1932. kao da konačno shvaća da svijet i Europa ponovo idu prema moralnoj i povijesnoj propasti. On je čak pjesnički apsurdno priželjkuje i odobrava jer u tome vidi samo umiranje jalovih oblika uz nepokolebljivu nadu da će život u cjelini opstati.

Gotovo proročanski, Hesse najavljuje:

»... uskoro će nas opet zadesiti ratovi, veliki ratovi, nove etape samrtne borbe. Ne smatram ni svojom zadaćom spriječiti, usporiti ili pospješiti tu borbu, već je potrebno motriti je, podnijeti pogled u kaos i njemu sučeliti duh i vjeru u duh, u značenjima *creator* i *logos* (...).«²⁵

Dugovao je i zahvalnost Goetheu koji ga je u svojim djelima ohrabrivao na mladost duha, promišljanje života u svojoj punoći, i upućivao kako održati i prenijeti humanistički uzor čovjeka koji daje drugima. Rat ga je pogodio u mjeri u kojoj je svjedočio propasti i zaboravu svega što je Goethe gradió u njemačkom i svjetskom duhu i književnosti. U *goetheovskom* duhu Hesse je ipak našao bit »antiratne filozofije« koja u svakom trenutku ne smije izgubiti svoje svijetlo lice bezvremenskih savjeta, načela vrijednih i raspoloživih

cijelom čovječanstvu. Uzdizanje mira iznad rata za Hessea je bila zadaća i u trenucima najžešćih ratnih zbivanja, kako se čovjeku ne bi dogodilo ono za što rat i postoji, da postane manji čovjek nego što je bio i kako bi to bilo opravdanje za netrpeljivost, pljačku i zločine.²⁶

Zaključna razmatranja: svi protiv svih ili svi za Jedno

Ne postoji sveti rat, samo sveti mir...

René Girard

Hesseova filozofska razmatranja samo su naizgled u manjem dijelu vezana uz ratna iskustva i doživljavanje mira kao bitne karakteristike ljudskosti. Premda se, opet naizgled, čine idealistička i romantičarska, ona su ipak logičan i human(iziran)ji filozofski, književni i poetski odgovor na tisućljetne čovjekove otuđene navike. Otudenim navikama, naime da organiziranim ratovima ili običnim nasiljem ostvari neke svoje prizemne potrebe ili ih uljepša i opravda višim ciljevima opstanka, nedokučivim autoritetima nebeskih sfera ili iskvaranim modelima nadčovjeka i izabranih ljudi. U svemu tome valja se vratiti i stajalištu o ulozi društvene organizacije i ideologije u poticanju društvenih uvjeta za masovno sudjelovanje pojedinaca u činu nasilja velikih razmjera, osobito u ratu.

»Glavna je teza da, iako kao pojedinci nismo osobito voljni ni sposobni primjenjivati nasilje, društvene organizacije i proces ideologiziranja mogu nas, često i neočekivano, preobraziti u gorljive i vješte strojeve za ubijanje.«²⁷

Dakako, tema je s ovog aspekta preširoka, no za potrebe ovog rada dovoljno ju je pridodati objektiviziranom Waltzovu pristupu, Chomskyjevoj kritici međunarodnih odnosa te iskrenim protivljenjem ljudskoga u Hermanna Hessea, da bismo dobili vjernu dijagnozu suvremena ratovanja koje je zapravo i umijeće izbjegavanja mira u ciklusima kakvi obično prate eskalacije sukoba i ratne incidente. Jedno od pitanja koje valja uvijek iznova postavljati jest jesu li kolektivno ludilo i psihoza primarni u trenucima kada se čovjek, pa i cijeli narodi, odriču biblijskih zapovijedi i najvažnijeg dijela humanističkih načela? Počinje li sve u individualnim preslaganjima ljudske psihe, pojedinca koji svojim činom, željom ili namjerom pokreće ratove i gura dotadašnji blaženi mir u ratnu strahotu, podržavajući u početku manjinu koja doista želi rat?

22
Ibid., str. 11.

23
Ibid., str. 278.

24
Ibid., str. 20.

25
Valja napomenuti da je još u vremenu Prvog svjetskog rata Hesse doživio duboku krizu radi očeve smrti te ženine i sinovljeve bolesti, nakon čega je morao na psihoterapeutsko liječenje. Nakon toga pojačava temeljnu nit svojih romana – od *Narcisa i zlatoustog* preko *Stepskog vuka do Igre staklenih perli* – kako očuvati i razviti duh i prenijeti težnju za istinskim mirom u praksi i ljudskom umu.

26
Stefan Zweig je isticao Hesseovu ustrajnost da humanistička načela ovladaju ne samo u odnosima među ljudima nego i među državama ili slojevima društva. Pisao je o Hesseovoj multikulturalnoj potrazi za istinskim čovjekom uz pomoć Goetheovih uzora, dojmovima s puta po Indiji ili uz kinesku filozofiju. O potrebi Hessea da javno i na sve moguće načine obznanu opasnost od rata i njegovih posljedica kako, osobito mladi, ne bi prihvatili ratne argumente i ratnu logiku, pisao je Ernest Robert Curtius, a Ivan Heilbut ukazivao je na poslanstvo svih Hesseovih djela suvremenom dobu.

27
Siniša Malešević, *Sociologija rata i nasilja*, prevela Mirjana Paić Jurinić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2011., str. 14–15.

Jedna od osnovnih karakteristika rata, koju uvijek valja iznova istraživati i razotkrivati, jest nesumnjivo i promjena koja se u (pred)ratnim vremenima događa u odnosu pojedinca prema nasilju, ali i cijelih društvenih grupa, elita i, konačno, većine narodnih masa.

O promjenama koje se (ne)događaju u ljudskim bićima, ali i (ne)spremnosti da se prilagodimo okolini i velikim promjenama u socijalnom, gospodarskom, psihološkom okruženju – a rat je najbolje iskúsenje za to – govori i jedna bilješka Waltera Lippmanna o tome kako je 1914. na osamljenom otoku u Tihom oceanu živjelo nekoliko Engleza, Francuza i Nijemaca bez telegraf-ske linije, a britanski brod donosio je robu i vijesti tek svaka dva mjeseca. U rujnu broda još nije bilo pa su otočani još uvijek razgovarali o predstojećem suđenju izvjesnoj madam Henriette Caillaux zbog ubojstva. Konačni dolazak broda dočekan je od svih članova kolonije s velikim nestrpljenjem, no umjesto vijesti o presudi doznali su kako već više od šest tjedana u Europi Englezi i Francuzi ratuju protiv Nijemaca. Lippmann to opisuje na sljedeći način:

»... cijelih šest tjedana oni su se ponašali kao da su prijatelji, dok su u stvari bili neprijatelji. No njihov položaj i nije bio tako različit od položaja najvećeg dijela pučanstva Europe. Oni su bili u zabludi šest tjedana, dok je na kontinentu interval mogao biti samo šest dana ili šest sati (...). Postojao je moment u kojem slika Europe na temelju koje su ljudi obavljali svoj posao kao obično nije ni na koji način odgovarala Europi koja će od njihovih života začas učiniti metež.«²⁸

Ugledni bard novinarstva Lippmann ovim filozofski pogađa jednu od bitnih karakteristika ratovanja – percepcija vremena i prostora (okoline) u kojoj se čovjek mora prilagoditi, taj »interval« u kojem on to mora učiniti jer raniji prostor i okolina više ne postoje. Neposredno prije rata ljudi su posvuda po svijetu kupovali, planirali karijere, vjerovali u budućnost kakvom su je zamišljali i vjerovali u predstave o svijetu i drugim ljudima u svojim glavama. No, odjednom, te predstave više ne vrijede i dolaze druge. Lippmann još pojačava apsurd (i otuđenje) takvog trenutka navodeći da su ti isti ljudi, više od četiri godine kasnije, jednog četvrtka ujutro, kada je stigla vijest o primirju, proslavljali s neizrecivim olakšanjem što je ratni pokolj prošao. No prije stvarnog nastupanja primirja, u roku od pet dana, na ratištima je poginulo još nekoliko tisuća mladih ljudi.

U suvremeno doba – ali uz poruke i iskustva velikih ratova u 20. stoljeću – ključni je odnos u tzv. »Ratu protiv terorizma«, gdje se terorizam najprije razumije kao pojedinačno, zajedničko ili sustavno ubijanje nevinih radi postizanja političkih, vjerskih, ideoloških i inih ciljeva. U razvijanju takve globalne doktrine prilagođene elitama većine najrazvijenijih zapadnih zemalja ključna je bila:

»... posvemašnja dominacija američke vojne moći prisno povezana s čvrsto isprepletenom mrežom političkog trusta mozgova u Washingtonu i oko njega, zajedno s nekoliko divovskih svjetskih proizvođača oružja i vojne opreme, koje su financiranjem američkih političkih stranaka postigli nerazmjerno velik utjecaj.«²⁹

Padom berlinskog zida i promjenama na Bliskom istoku američka je vlada bila praktički jedina supersila (sve do ponovnog jačanja Rusije, kao i naglog razvoja Kine), a njen tzv. vojno-industrijski kompleks tada je imao vrlo veliki utjecaj i moć na koji je svojedobno javno upozoravao čak i predsjednik Dwight Eisenhower:

»U državnim tijelima moramo se čuvati da vojno-industrijski kompleks, svojom ili nečijom tuđom voljom, ne stekne utjecaj koji mu ne pripada (...). Nikada ne smijemo dopustiti da taj opasan spoj ugrozi našu slobodu i demokratske procese. Samo oprezni i upućeni građani mogu pravilno usmjeravati ovaj industrijski i vojni stroj, u skladu s našim mirovnim metodama i ciljevima, kako bi sigurnost i sloboda mogle u zajedništvu napredovati.«³⁰

U međuvremenu, naravno, sam pojam *vojno-industrijski kompleks* uvelike je zastario, dopunjen je projektima tzv. »ratova zvijezda«, ali i internetskim pravilima ratovanja, no riječi američkog predsjednika još uvijek zvuče vrlo aktualno. Teroristički napad na Svjetski trgovački centar u New Yorku smatra se prekretnicom u ulozi i poimanju terorizma jer se terorizam počinje doživljavati kao najozbiljnija prijetnja miru i opstanku ljudskog roda, prvenstveno s pripisivanjem terorizmu »obvezne« potencijalne opasnosti sredstva masovnog razaranja i/ili uništenja. Taj teroristički napad na SAD svojom je brutalnošću, razornom snagom i velikim brojem nevinih žrtava zaprepastio ne samo Amerikance nego i cijeli svijet. Čini se da je taj užasan teroristički čin stvaranjem masovnog straha i panike postigao cilj kojemu su težili njegovi tvorci i izvršitelji. Reakciju Washingtona nije trebalo čekati dugo:

»No, nekoliko godina rata protiv terorizma pod vodstvom SAD-a (...) nije dalo očekivane rezultate: umjesto da bude poražen i uništen, terorizam je i dalje na djelu, prilagodio se novim okolnostima pa čak i dobio, kako se čini, nove poticaje i novu energiju. Istodobno se neizvjesnost i strah od mogućih novih terorističkih napada nimalo nisu smanjili.«³¹

Dakako, sam čin, označen kao prekretnica u poimanju terorizma, još je uvijek obavijen i svojevrsnim kontroverzama, kao što je i »misterij« oko opstanka trenutno najopasnijeg globalnog grupnog terorista – Islamske države. U međunarodnom i interesnom sustavu koji uvijek iznova radikalizira neprijatelje i moguće teroriste od PLO-a, preko Hamasa i Al-Qaide do ISIL-a, točna je navedena konstatacija da teroristički činovi odgovaraju neposrednim izvršiteljima i masovnim ubojicama, ali zapravo i onima koji svijet »štite« od terorizma jer mogu manipulirati javnim mnijenjem (užasavati ga sve više i masmedijski), ukidati ili ograničavati određena demokratska prava te proklamirati daljnje ideološke podjele i stvarati ili reafirmirati nove neprijatelje. Najbolji primjer je ambivalentno i licemjerno postavljanje Zapada prema ratu u Siriji ili kriza s migrantima u Europi. U takvoj ambivalenciji, u kojoj isti ljudi, grupe, države i institucije ponavljaju deklarativne pozive za mir i toleranciju istodobno čineći sve da svijet postane mračnije, korumpiranije i otuđenije mjesto, valja čuti i produhovljenu poruku glasovitog Renea Girarda. Filozofski, on ne samo da pogađa samu bit ratovanja i čovjekova odnosa prema tom najgorem obliku otuđenja nego šalje i dodatnu poruku svojevrsne nade:

»Svijet kakav jest ne pruža zadovoljavajuće razloge da osudimo sami sebe. To nas ne priječi da protiv suvremenog svijeta s mnogo buke ponavljamo optužbe za koje sigurno znamo da su lažne (...). Da bismo opravdali prokletstva koja jedno drugima upućujemo, nije dovoljno utvrditi da smo bogatiji ili bolje opremljeni od svih prije nas. Čak ni u najbjeđenijim društvima bogati i moćni nisu oskudijevali, a prema žrtvama oko sebe pokazivali su potpunu ravnodušnost.«³²

Premda govori ponajviše o krizi religije, odnosno slabljenju moći religija i mogućem povratku na izvorne postavke brige za čovjeka, Girard se oštro usmjerava na suvremenu situaciju, a kada govori o nasilju i žrtvama ističe činjenicu da

28

Walter Lippmann, *Javno mnijenje*, preveo Miroslav Hauptfeld, Naprijed, Zagreb 1995., str. 11.

29

William Engdahl, *Stoljeće rata 2: tajni geopolitički plan američke Vlade*, prevela Dragana Grozdanić, Detecta, Zagreb 2008., str. 83.

30

Ibid., str. 84.

31

Milan Mesarić, *XXI. stoljeće: doba sudbonosnih izazova*, Prometej, Zagreb 2008., str. 149–150. Ova obimna knjiga-studija i produbljena analiza ključnih tema globalne razine 21. stoljeća izuzetno dobro obrađuju situaciju oko uzroka stvaranja globalnog nasilja i mogućih odgovora na njega.

32

Rene Girard, *Promatrah Sotonu kako poput munje pade*, prevela Andrea Grgić Marasović, AGM, Zagreb 2004., str. 200.

globalno doba pokazuje mnogo više otuđenja, ali i želje za slobodom, nego što to čini većina društava i civilizacija u dosadašnjoj povijesti. Kao da u stanju u kojemu oružjem može biti ugrožen cijeli planet Zemlja jača osjećaj i empatija prema onima koji stradavaju nevini. Tema je široka, no iz nje izvlačimo dio u kojemu pokazuje i svojevrsni optimizam u tome što se može učiniti:

»U odnosu prema sredstvima kojima raspolažemo, naša su djela, istina, beznačajna, naše slabosti zastrašujuće. Imamo dobre razloge kriviti sebe, ali odakle dolaze ti razlozi? Svjetovi prije nas tako su malo dijelili našu zabrinutost da si čak nisu ni predbacivali vlastitu ravnodušnost... Žrtve postoje posvuda, ali najzanimljivije su uvijek one koje nam omogućuju osuditi svoje bližnje. A oni nam vraćaju istom mjerom. Napose misle na žrtve za koje nas smatraju odgovornim.«³³

Nužan je i povratak Waltzovim konstatacijama da pojedince, skupine i države ne trebamo promatrati izdvojeno da bismo dokučili razine otuđenja u situacijama pripreme za ratna događanja ili shvaćanju mira kao predaha od novih ratova – jer su i pojedinci i države samo određeni entiteti koji nastoje preživljavati u globalnom sustavu. Dublje filozofsko promišljanje moralo bi zahvatiti i najvišu globalnu razinu međunarodnih odnosa i opstanka ljudske vrste, ali i lokalno mijenjanje usađenih ili stečenih humanističkih načela i vrlina u pojedincima. Tu je negdje i rješenje za apsurd u kojemu organiziranje ratovanja i međusobnog ubijanja ima prednost nad organiziranjem u svrhu ljudskog mira ili svjetskog *ethosa* (Küng).³⁴

Naravno, uz ispravno »sagledavanje« uzroka i posljedica, valja realistično razmišljati i o činjenici da rat prestaje i kada se i sustav njegova organiziranja i održavanja jednostavno umori od rasipanja energije i života ljudskih bića. Stoga realistima treba priznati i da upotreba pretežno humanističkih tonova u raspravama o »Ratu i miru« i nije uvijek dovoljna pa time i dijelom nedovoljno racionalna. Također, slijedeći Chomskyjeve putove, valja kritikom razjasniti konačno dilemu koja se nameće – je li rat i ratovanje zapravo i svojevrsno »usavršavanje« (među)ljudskih odnosa? Istina je da jest, na jedan grublji i otuđen način, što je možda argument i poticaj mišljenjima kako je i to dio čovjekove biti ili »normalnog« procesa samoodređenja. Vodi li nas to i do realizacije *malthusijanskih* načela prema kojemu je čovječanstva previše, a nakon ratova trebali bi ostajati i preživljavati samo oni bolji, elitni dijelovi ljudske vrste. Valja biti obazriv jer i teorije urote i misteriozni vladari svijeta zapravo često i nisu više od običnih »poslovnih planova« koje sastavljaju krupni biznismeni i koji samo slijede logiku krupnog kapitala i globalnih korporacija. Upotrebljavaju li i nameću masmediji često pojmove urota i globalnih zavjera upravo da bi tajnovitošću i spektaklom izazvali još više uznemirenja i strahova i time (po)jačali moć kontrole i utjecaja elita?

Kakva se rješenja mogu onda nuditi ako uopće postoje rješenja osvetoljubivom, ambicioznom i grabežljivom globalnom sustavu koji će se ionako samo usavršavati? O razumu i ispravnoj prosudbi već smo govorili, ali vrijedi i ono mišljenje kako

»... se u demokratskom društvu pojedinac oslanja na vlastitu moć rasuđivanja i u isti je mah izvrgnut vladavini mnijenja. To nagoni vladajuće grupe da samosvjesno mišljenje pojedinca tretiraju kao predmet svojeg upliva i tako dirigiraju javnim mnijenjem u smislu vlastitih interesa. Stoga je i funkcionalna manipulacija ujedno uvijek više ili manje intendirana, namjerno aktivirana manipulacija o kojoj najčešće nije potreban dogovor.«³⁵

I ponovo novi krug analize otuđenja u kojem se moramo »uhvatiti« za Hesseova razmišljanja o patriotizmu koji neće pjevati ratne himne, o pucnjavi za bolji i ljepši svijet u kojemu će i pucnjava biti samo naša kao i taj svijet. Konačno je pitanje je li (ljudski) normalno da rat ubija ljudskost i da mi na to šutimo, manipuliramo, skrivamo se, maskiramo? Kao da želimo održati još jednu ilu-

ziju (a 21. stoljeće će nam tek donijeti pravo doba osobnih i masmedijskih iluzija) kako je nemoguće i formalno ukidanje rata kao nekakve posljedice održavanja dugotrajnijeg mira. Najgori je onaj rat, složili bi se Waltz, Chomsky i Hesse,³⁶ koji se iz sfere realizma ili idealizma preseli trajno u carstvo duha i mišljenja.

Sva tri mislioca, koliko se i razlikuju prema naglascima i intonaciji promišljanja o ratu i miru, zapravo postaju sve sličniji u odgovorima na dileme tko, kada i koliko odobrava rat, kada ta manjina postane većina ili pitanje o prirodni »ovlaštenja za rat« na koje većina daje svoju suglasnost ni ne znajući u kakvoj manipulaciji ili iluziji mogu sudjelovati. Svaki iz svoga aspekta i sa svojim mehanizmima promišljanja nastoje odgovoriti i na druga praktična pitanja, npr.: kada pokazati spremnost na mir? Uvijek i najranije moguće, već po završetku jednog rata nužno je pozivati na mir prije početka sljedećih ratnih zbivanja. Nužno je promisliti i uobličiti načine kako u miru misliti protiv rata, a u ratu za mir. Kada treba pružiti otpor ratnoj manjini? Što poslije rata? Zapravo je pitanje svih pitanja kolika je uloga svakoga pojedinca u doprinosu nekom drugačijem svijetu, novom razumijevanju drugih. Samu činjenicu otuđenog rata valja preduhitriti opetovanim djelovanjem u prepoznavanju i razotkrivanju otuđenih oblika dijaloga, komunikacije i izražavanja identiteta pojedinaca, zajednica i država.

Stoga i Hesseova po(r)uka u svojevrsnom krugu upotpunjuje i objedinjava (neo)realističke poglede Waltza i kriticizam Chomskog promišljanjem o dubljem smislu rata, ali ne kao nekakvog prirodnog poretka stvari i ljudi. Jer, kaže Hesse, univerzalna je spoznaja

»... da je život vrijedan življenja, posljednji je sadržaj i utjeha svake umjetnosti, iako su svi hvalitelji života morali umrijeti. Da je ljubav viša od mržnje, razumijevanje više od gnjeva, mir plemenitiji od rata, to nam upravo ovaj nesretni svjetski rat mora utisnuti dublje no što smo to mi osjetili. U čemu bi inače bila korist od njega?«³⁷

*Njima su zapovjedili da dođu ovamo,
nama su zapovjedili da se branimo,
nikada ih nisam mrzio...*

Turski vojnik na obilježavanju 70.
obljetnice bitke kod Galipolja (1985.)

33
Ibid., str. 201–202.

34
Küng kao odgovor na ponavljanje starih real-političkih igara i u 21. stoljeću nudi izuzetan doprinos u filozofiji uspostavljanja svjetskog mira, ne kao utopije, nego kao mogućnosti na kojoj se čovječanstvo može ujediniti i razumjeti. Čak i promišljanja o svjetskom miru već su doprinos njegovoj realizaciji, a u tome on vidi nužno određivanje tzv. svjetskog *ethosa*. Njegove postavke traže posebni rad, no ovdje ističemo da promišljanja o svjetskom *ethosu* i poticaje na globalni mir Küng vidi i kao izazove za rješavanje starih i/ili gorućih problema i dilema svjetskih religija, svjetskog gospodarstva i svjetske politike bez nametanja unaprijed određenih stavova i zaključaka. Vidi Hans Küng, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, preveli Berislav Baotić i dr., Intercon, Zagreb 2007.

35
Karl-Heinz Volkmann-Schluck, *Politička filozofija. Tukidid, Kant, Tocqueville*, preveo Hrvoje Šarinić, Naprijed, Zagreb 1977., str. 117.

36
Valja ukazati i na vrsno upozorenje Damira Grubiše koji u predgovoru za Waltzovo najznačajnije djelo napominje projekt izdavanja knjiga iz dvaju područja međunarodnih odnosa – *irenologije* kao znanosti o miru te *polemologije* kao znanosti o sukobima. Upravo su to i dvije strane ljudskog djelovanja, svojevrsnog otuđenog i neotuđenog Janusa koje bi mnogo više trebalo promatrati na razini uzajamnog prožimanja.

37
H. Hese [H. Hesse], *Razmatranja i pisma*, str. 13.

Nenad Vertovšek

**Is the Question about the Meaning of War
an Alienated Question or is it the Question of Alienation?**

**Between the Neorealism of Kenneth Waltz,
the Critique of Noam Chomsky and the Poetics of Hermann Hesse**

Abstract

World War I was the (un)expected situation of frightening intensity that has greatly changed the prior concepts and discussions about the limitations of war operations. It was somewhat “enchanting” for technologists, exciting for the politicians, and shocking for the intellectuals. International relations (through the League of Nations and United Nations) after World War II changed, with silent wars being led by idealists and realists of the theory of politics and international relations. As a neorealist, Kenneth Waltz directs discussion about the meaning of war less towards the matter of human nature, and more towards the questions regarding countries, international systems, and global structure that create the need for a war or the need for establishing peace. He recognizes that modern methods of (philosophy of) politics and political science should still be pervaded with classical approaches, and criteria of philosophical and political thought. In the debate about the nature of war or about the necessity of peace, the concepts of force and the state domination should be exposed. They are carried out in the cultural, technological, and even in the mass media sphere, and here Noam Chomsky’s critical approach is needed. Attitude of the public, the reaction of intellectuals, and the atmosphere which was caused by the First World War has to be (re)affirmed in order to – and through the essays by Hermann Hesse – better face with today’s postmodern dehumanization, and the pointlessness of current concepts and perspectives of War.

Key words

world wars, political philosophy, alienation, dehumanization, violence, Kenneth Waltz, Noam Chomsky, Hermann Hesse